

Doktori (PhD) értekezés tézisei

RADNÓTI ISTVÁN

**A vállalkozói kockázatokhoz való viszonyulás
közgazdasági főiskolai hallgatók és kisvállalkozók körében**

Témavezető: Dr. Faragó Klára

Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Pszichológiai Doktori Iskola
Szocializáció és társadalmi folyamatok program

2014

1. A témaválasztás indoklása

Magyarországon a gazdasági mutatók elmaradnak a nyugati országok, sőt számos volt szocialista ország mutatói mögött. Az ennek háttérében álló számos politikai és társadalmi ok feltárása mellett fontos feladat azon kérdés megválaszolása is, hogy az egyének szintjén a szokások, attitűdök és készségek tekintetében mennyire áll készen a társadalom a gazdasági sikeresség megvalósítására. A sikerhez vezető út egyik lényeges eleme a megfelelő *vállalkozói viselkedés* gyakorlása: a kezdeményező és kreatív gondolkodás, az erőforrások társadalmi és gazdasági újraszervezésével történő értékteremtés és a kockázatok és kudarcok konstruktív kezelése (Hisrich, 2007).

Frese (1995) a vállalkozói viselkedés tipikusan Kelet-Európára jellemző akadályait társadalmi, szervezeti és egyéni szinteken is felsorolta. Ebből leszűrhető, hogy az egyik legfőbb gátló tényező a túlzott *bizonytalanságkerülés* és a *nem megfelelő kockázatkezelés*. A közgazdász hallgatókkal való mindennapi főiskolai oktatói kapcsolatomban során én is azt tapasztalom, hogy – többek között – a kockázatoktól való félelem tartja vissza a fiatalokat a vállalkozói létől.

A vállalkozással kapcsolatos kockázatok és bizonytalanság iránti hozzáállás a vállalkozói viselkedésben tehát központi elemet tölt be, ezért érdemes megvizsgálni, hogy kisvállalkozók és hallgatók körében milyen tényezők mentén írható le. Vajon a vállalkozói attitűd, a vállalkozói léttel kapcsolatos személyiségvonások, a kognitív folyamatok, az érzelmek, a tapasztalat milyen szerepet kapnak ebben? Mennyire fontosak ezek a tényezők és milyen a kapcsolatuk egymással? Az elméleti kérdések megválaszolásának gyakorlati következménye, hogy iránymutatást kapunk arra nézve, miként alakítható ki képzéssel és támogatással a sikerre vezető vállalkozói viselkedés egyik lényeges eleme, az adaptív kockázatkezelés.

2. Célok és hipotézisek

CÉLOK

Jelen kutatás *elsődleges, elméleti célja* a vállalkozói kockázathoz való viszonyulás sajátosságainak megragadása, tényezőinek és a tényezők kölcsönviszonyainak feltárása kisvállalkozók és közgazdász hallgatók körében.

Kockázathoz való viszonyulás alatt a kockázat iránti attitűdöt értem, kiemelt hangsúlyt helyezve a viselkedési szándéokra. A dolgozatban a szakirodalom alapján részletesen bemutatott, kockázatvállalást befolyásoló pszichológiai tényezők alapján a kockázathoz (egy

adott kockázatos tevékenységhez) való viszonyulást az alábbi összetevők mentén ragadom meg:

A) kockázatvállalási hajlandóság: mennyire tartja valaki valószínűnek, hogy részt vesz a kockázatos tevékenységben;

B) észlelt kockázatosság: kockázatosnak észleli-e a tevékenységet, ha igen, milyen mértékben;

C) elvárt haszon: hasznosnak, kíváncsnak tartja-e a tevékenységet, ha igen, milyen mértékben;

D) asszociált érzelmek: pozitív, negatív, vagy semleges érzelmeket kapcsol a tevékenységhez (mit gondol, milyen érzelmet élne át, ha éppen arról döntene, részt vegyen-e a tevékenységben).

A) a viselkedéses összetevőnek felel meg, B) és C) a kognitívnek, míg D) az érzelminek. A viszonyulást annál elfogadóbbnak tekintem, minél magasabb a hajlandóság és a várt haszon és minél pozitívabbak az asszociált érzelmek is. Értelemszerűen annál elutasítóbbnak tartom a viszonyulást, minél alacsonyabb a hajlandóság és a várt haszon és minél negatívabbak az asszociált érzelmek is.

Az értekezés *másodlagos, gyakorlati célja*, hogy kísérletet tegyen a vállalkozói viselkedés egy lényeges része, a kockázatokhoz való viszonyulás fejlesztési irányainak meghatározására, *kisvállalkozók* és az Általános Vállalkozási Főiskola közgazdász *hallgatói* (elsősorban vállalkozói) kockázatokhoz való viszonyulásának összevetése alapján.

HIPOTÉZISEK

A disszertáció céljaihoz kapcsolódó feltételezéseimet a dolgozatban először általánosságban fogalmazom meg, majd a kutatás módszertanának ismertetése után ezeket az általános hipotéziseket konkrétabb, statisztikailag is ellenőrizhető módszer-specifikus hipotézisekben fejtem ki. A következőkben az általános hipotézisek olvashatók.

A kutatás elméleti célkitűzésével kapcsolatos hipotéziskör

H1: A kockázathoz való viszonyulás területspecifikus: eltérő mértékű kockázatvállalási hajlandósággal, észlelt kockázatossággal, elvárt haszonnal és érzelmi mintázattal találkozunk az egyes területeken.

Sokak (Weber, 2002, Nicholson, 2002, Soane és Chmiel, 2005) szerint a kockázatvállalás kontextus-függő, tehát az egyének nem rendelkeznek egy általános, helyzettől független kockázatvállalási tendenciával; Hanoch (2006) pedig azt is kimutatta,

hogy a kockázatos foglalkozást űzők csak saját szakterületükön mutatnak magas kockázatvállalási hajlandóságot, az élet más területein nem feltétlenül.

H2: Az észlelt kockázat iránti viszonyulás területtől függetlenül elutasító.

A kockázatos viselkedés pontos megértéséhez és mozgatórugóinak feltárásához mindenképpen figyelembe kell venni az észlelt kockázatossgot (Weber, 2002, Conchar, 2004). Mivel Weber (2002) az *észlelt kockázat* iránti viszonyuláshoz nagyon hasonló jelenség, az *észlelt kockázat* iránti attitűd esetében azt találta, hogy az az egyéntől és helyzettől függetlenül a legtöbb esetben negatív vagy semleges, ezért feltételezem, hogy ha valaki egy adott tevékenységben kockázatot észlel, akár kis mértékben is, az elutasító viszonyulást eredményez – ez pedig minden területen igaz lesz.

H3: A részvételi hajlandóság az észlelt kockázatossg növekedése mellett csökken, míg az elvárt haszon növekedése mellett nő.

Azt a feltételezést, hogy az észlelt kockázat elutasító viszonyt eredményez (2. hipotézis), tovább árnyalom azzal, hogy minél nagyobb kockázatot észlel valaki egy tevékenységben, annál valószínűbb, hogy nem szándékozik részt venni benne (Weber, 2002). Emellett többen (Weber, 2002, Conchar, 2004) is hangsúlyozzák, hogy a kockázatmegtérülési keret értelmezésében a hajlandóságra nem csak az észlelt kockázatossg, hanem a várható haszon is hat.

H4: A hajlandóság annál nagyobb, minél pozitívabbak az asszociált érzelmek, az észlelt kockázatossg növekedésével pedig egyre negatívabb asszociált érzelmek járnak együtt.

Az érzelmek kockázatvállalásra gyakorolt hatásának jelentőségét Shiv, Loewenstein és munkatársaik (2001) fejtik ki összefoglaló tanulmányukban. Johnson és Tversky (1983) azt találta, hogy a negatív érzelmek a kockázatossg kifejezettebb észlelését okozzák, míg Grable (2008) az érzeleminfúzió modelljével magyarázta eredményeit, mely szerint a pozitív hangulat nagyobb kockázatvállalási hajlandósághoz vezetett.

H5: Az észlelt kockázatossg és az elvárt haszon negatív összefüggésben állnak egymással.

A kockázatmegtérülési keret (Weber, 2002, Conchar, 2004) alapján az emberek költség-haszon elemzést alkalmaznak kockázatos döntési helyzetben, amely során a kockázatok (költség) szemben állnak a várható haszonnal (anyagi, érzelmi, társas, stb. előnyök). A Slovic és munkatársai (2002) által bevezetett érzelmi heurisztika lényege pedig az, hogy az emberek, leegyszerűsítve a valóságot, úgy látják, hogy ami nagy kockázatot tartalmaz („rossz”), az nem

lehet egyben hasznos („jó”) is, ha pedig valamiről az derül ki először, hogy nagy haszonnal jár („jó”), az nem rejthet egyben nagy kockázatot („nem lehet rossz”).

H6: A kockázathoz való viszonyulás kialakulásában a személyiségi tényezők is szerepet kapnak (March, Shapira, 1987, Teoh, 1997, Gosh, 1997, Stewart, Roth, 2001, Bryant, Dunford, 2008). A vállalkozói orientáció személyiség konstruktumaiban elért magas érték, a magas promóció fókusz, valamint az alacsony bizonytalanságintolerancia és prevenció fókusz elfogadóbb, míg a vállalkozói orientáció személyiség konstruktumaiban elért alacsony érték, az alacsony promóció fókusz, valamint a magas bizonytalanságintolerancia és prevenció fókusz elutasítóbb viszonyt eredményez.

A kutatás gyakorlati célkitűzésével kapcsolatos hipotéziskör

H7: A Vállalkozói Orientáció teszt a vállalkozói hajlam megfelelő mérőeszköze (Florin, 2007 alapján).

H8: A kockázatvállalási hajlandóságban és az észlelt kockázatosságban nincs általános, területtől független és egy irányba mutató különbség hallgatók és vállalkozók között.

Xu és Ruef (2004) szerint, valamint Miner és Raju (2004) meta-analízisen alapuló összefoglaló tanulmánya alapján a vállalkozókra nem jellemző nagyobb mértékű kockázatvállalás, mint a nem vállalkozókra; Brockhaus (1980), Weber (2002), valamint O’Malia és Whistler (2003) szerint pedig a vállalkozókra nem igaz, hogy területtől függetlenül, általános értelemben keresnék a kockázatokat.

H9: Kisvállalkozók kockázathoz való viszonyulását a személyi tényezők erősebben alakítják, mint a hallgatóké, a kockázat észlelése viszont kevésbé hat.

Egy korábbi vizsgálatunkban (Faragó, Radnóti, 2010) erősebb kapcsolatot találtunk a vizsgálatba bevont személyiségi mutatók és a kockázatvállalási hajlandóság között vállalkozók körében, mint hallgatók körében.

H10: Kisvállalkozók kockázathoz való viszonyulása vállalkozói területen elfogadóbb, mint a hallgatóké, ami az alacsonyabb észlelt kockázatosságnak és pozitívabb érzelmi hozzáállásnak köszönhető.

Több szerző (Weber, 2002, O’Malia, Whistler, 2003) szerint is, a vállalkozók látszólagos nagyobb kockázatvállalása az általuk a vállalkozói területen alacsonyabbnak észlelt kockázatosságnak köszönhető. Xu és Ruef (2004) vizsgálatuk eredményeképpen azt kapták, hogy az induló vállalkozók elsődleges motivációi az önmegvalósítás és az autonómia

igénye, nem pedig a minél magasabb profit elérése; ebből az következik, hogy a vállalkozói tevékenységet szívesen űzik, ahhoz pozitív érzelmeket kapcsolnak.

H11: Vállalkozói kockázatok területén a hallgatók körében az érzelmi heurisztika hatása kimutatható, míg vállalkozók körében nem.

A vállalkozók tapasztalataik során megtanulták, hogy egy vállalkozás során a haszon együtt jár a kockázattal, így hozzáállásuk kevésbé heurisztikus és érzelmileg meghatározott, mint a hallgatóknak. A vállalkozókra emellett az értékelhetőség is kevésbé van hatással, mert egy pénzösszeg hasznossága számukra önmagában is értékelhető, kevésbé van szükségük viszonyítási alapra.

3. Megelőző vizsgálatok

A hipotézisek vizsgálatához szükséges módszertan kidolgozásához egyfelől szükség volt meghatározni a vállalkozói tevékenységgel együtt járó kockázatok jellemzőit. E célból, 2008-ban vállalkozókkal (N=64) készített interjú során azt kértük, hogy a résztvevők idézzenek fel egy olyan eseményt, amikor vállalkozói tevékenységük során nagy kockázatot vállaltak, majd az esemény bizonyos jellemzőire is rákérdeztünk.

Jelen kutatás módszertanának összeállításához másfelől megfelelő eszközt kellett találni/kidolgozni a vállalkozói kockázatokhoz való viszonyulás mérésére. Ehhez a Weber, Blais és Blatz 2002-ben ismertetett Domain-Specific Risk Taking Scale (DOSPERT, Terület-specifikus kockázatvállalási skála) tűnt a legalkalmasabbnak. A kérdőív magyar változatának kialakítása, illetve a vállalkozói területtel és érzelmi válaszokkal való kiegészítése négy egymást követő (2007-2011 között) vizsgálat során történt, összesen 803 fő bevonásával. A nyers adatokkal megbízhatósági (item-totál analízis, Cronbach alfa számítások, faktoranalízis) és érvényességi elemzéseket (személyiségmutatókkal és más, kockázatvállalást mérő tesztekkel való összevetés) is végeztünk. Bár a vizsgálat sorozat nem országos szinten reprezentatív, a kitöltők magas száma egy széles körű tesztelést eredményezett, ami lehetővé teszi, hogy a kérdőív eredményeit a később vizsgálat során értelmezni tudjuk.

4. Módszer

ESZKÖZÖK

Kérdőívekkel igyekeztem megragadni a vizsgálati személyek vállalkozói hajlamát, valamint a különböző kockázattípusok iránti viszonyulását, illetve e viszonyulások mögött meglévő kognitív, érzelmi és személyiségi tényezőket. A vizsgálati csoportok

összehasonlítását két mintás t-próbákkal, az egyes tényezők kapcsolatát korrelációs és regressziós számításokkal elemeztem.

Az alkalmazott kérdőívek:

- vállalkozói hajlam mérésére:
Vállalkozói Orientáció teszt (Florin, 2007)
- kockázatok iránti viszonyulás mérésére:
DOSPERT, érzelmi válaszokkal kiegészítve (Weber, 2002)
fogadási játék vonzóságának megítélése (Slovic, 2002)
- személyiségi tényezők mérésére:
Vállalkozói Orientáció teszt (Florin, 2007)
Bizonytalanság intolerancia teszt (Buhr, Dugas, 2002)
Önszabályozási fókusz teszt (Lockwood, 2002)

A vállalkozók cégükkel kapcsolatos (cégforma, tevékenység, székhely, foglalkoztatottak száma, éves forgalom) kérdésekre is válaszoltak.

MINTA ÉS ELJÁRÁS

A kutatásban összesen 593 fő vett részt.

Ebből 541 fő (18-50 év, 91,2%) az Általános Vállalkozási Főiskola gazdálkodási és menedzsment szakos hallgatója, 51 fő (21-65 év, 8,6%) kisvállalkozó, 1 főt pedig nem tudtam kategorizálni e szempontból.

Hallgatók a főiskola mindhárom évfolyamából kerültek ki. A nappalisok 446-an (82,4%), a levelezősök 92-en (17,6%) voltak (3 hallgatóról nem derült ki, milyen tagozatba járnak). A Főiskola GM szakára járók összes létszámához viszonyítva (a vizsgálat idején kb. 1500 fő) ez reprezentatív mintának tekinthető.

Vállalkozóként az kerülhetett a vizsgálatba, akinek legalább 50%-os tulajdonrésze van egy profitorientált szervezetben (tulajdonosként tehát jelentős felelősséggel tartozik a cég vagyonáért), mindemellett tevékenyen részt vesz az ügyvezetésben. Ez utóbbival biztosítottam, hogy olyanok kerüljenek a kutatásba, akik valódi üzleti döntéseket hoznak nap, mint nap. További feltétel volt, hogy legalább 3 éve működjön a szervezet, aminek tulajdonosa és ügyvezetője a vállalkozó. Ezt a sikeresség fokmérőjeként használtam. A minta, elemszáma, korösszetétele és a tevékenységi körök megoszlása miatt sem tekinthető reprezentatívnak. Az alacsony elemszám alapvetően annak köszönhető, hogy a vállalkozók vizsgálatba vonása (elsősorban a körükben gyakran tapasztalt motiváció és bizalom hiányának következtében) a vártnál nagyobb nehézségekbe ütközött. Ezzel együtt a részt vevők a

vállalkozóság – kutatás által megfogalmazott – minden kritériumának megfeleltek, így a vizsgálat célkitűzései megvalósíthatóak maradtak.

A kérdőívek 2010. szeptemberétől 2014. áprilisáig kerültek kitöltésre, részben nyomtatott, részben online formában. A hallgatókkal az adatfelvétel főiskolai tanórák keretében történt. A vállalkozók hólabda módszerrel, hallgatók bevonásával (tantárgyban plusz pontért „kérdőbiztosi” feladatot vállalhattak), illetve egyes vállalkozói egyesületek (Fiatal Vállalkozók Országos Szövetsége, Solymári Vállalkozók Egyesülete) megkeresésével kerültek a vizsgálatba.

5. Eredmények

HIPOTÉZISEKHEZ KAPCSOLÓDÓ EREDMÉNYEK

A kockázathoz való viszonyulás a teljes mintán vizsgálva

1. A kérdőívre adott válaszok szerint a személyek az egyes kockázattípusokhoz tartozó tevékenységekben eltérő valószínűséggel vennének részt, azokat különböző mértékben észlelik kockázatosnak és tartják hasznosnak, valamint más-más érzelmeket kapcsolnak hozzájuk. Ezzel 1. hipotézisem megerősítést nyert, azaz a kockázatvállalás nem általában jellemez egy személyt, hanem területspecifikusan nyilvánul meg.

2. Az *észlelt kockázatok*– feltételezésemről eltérően – nem minden területen utasítják el az emberek. Bár a 7-ből 5 területen az *észlelt kockázat* kerülését tudtam kimutatni, a társas jellegű kockázatok hajlamosak elfogadni, a pénzügyi befektetések iránt pedig semleges a megkérdezettek viszonya.

3. Korrelációs számítások szerint a kockázatvállalási hajlandóság minden terület esetében együtt nő a várt hasznossággal és az észlelt kockázatosság csökkenésével, megerősítve ezzel 3. hipotézisemet.

4. A 4. feltevés a kockázatvállalási hajlandóság pozitív érzelmekkel való pozitív kapcsolatát várta. Az eredmények megerősítik: minél pozitívabb érzelmet kapcsolunk egy kockázatos tevékenységhez, annál valószínűbb, hogy részt veszünk benne.

5. Az érzelmi heurisztika kockázathoz való viszonyulásban betöltött jelentős szerepét támasztotta alá az az eredmény, miszerint a pénzügyi fogadások kivételével minden kockázattípus esetében az észlelt kockázatosság és a várt haszon között negatív korrelációt találtam.

6. A 6. hipotézisemben a személyiség és a kockázathoz való viszonyulás közötti kapcsolat meglétét feltételeztem. A vizsgálatban használt személyiségmutatók és a

kockázatvállalási hajlandóság valamint észlelt kockázatosság között kimutatott jelentős mennyiségű szignifikáns mértékű korreláció alátámasztja ezt az elvárást.

Vállalkozói hajlam előre jelzése

7. Hipotézisemnek megfelelően a Vállalkozói Orientáció teszt nagy valószínűséggel a vállalkozói hajlam érvényes előre jelző eszköze: a vállalkozók az összesített pontszámban magasabb átlagot értek el, mint a hallgatók. Ugyanakkor a vállalkozói viselkedésben fontos szerepet betöltő személyiségmutatókban a magas vállalkozói orientációval (VO-val) rendelkező hallgatók, feltételezésemről eltérően, nem mutattak egyezést a vállalkozókkal. Bizonytalanság türéjük a vállalkozókénál alacsonyabb (ugyanakkor az alacsony VO-val rendelkező hallgató társaikénál magasabb), prevenció fókuszuk magasabb (ugyanakkor az alacsony VO-val rendelkező hallgatókénál alacsonyabb), promóció fókuszuk szintén magasabb (ahogyan az alacsony VO-val rendelkező hallgatókénál is).

Vállalkozók és hallgatók kockázatokhoz való viszonyulása

8. Feltevésemet alátámasztva, vállalkozók és hallgatók között nem találtam minden területre kiterjedő, egyirányú különbséget a kockázathoz való viszonyulásban: bizonyos területeken (szociális és pénzügyi befektetések) a hallgatók, más területeken (fogadás és vállalkozói kockázatvállalás) a vállalkozók bírnak elfogadóbb viszonyulással. Az *észlelt kockázatok*at mind a két csoport döntően elutasítja (ebben sincs tehát eltérés közöttük); elfogadást, vagyis *szándékos kockázatkeresést* egyedül a hallgatók körében tapasztaltam, kizárólag a társas kockázatok terén.

9. Minden kockázattípust figyelembe véve, a korrelációs és regressziós számítások azt mutatják, hogy vállalkozók esetében a személyiségmutatók, míg hallgatók körében az észlelt kockázatosság és a várt haszon van erősebb kapcsolatban a kockázatvállalási hajlandósággal. Ez megfelel elvárásaimnak.

10. Csak a vállalkozói területet vizsgálva, a vállalkozók egyértelműen elfogadóbb viszonyulást mutatnak, mint a hallgatók: nagyobb valószínűséggel vesznek részt ezekben a tevékenységekben, alacsonyabbnak észlelik a kockázatosságukat és pozitívabb érzelmeket kapcsolnak hozzájuk.

11. Utolsó hipotézisemben az érzelmek kockázathoz való viszonyulásban betöltött szerepéről fogalmaztam meg elvárást a két vizsgált csoportot illetően. Az eredmények szerint elmondható, hogy:

- általában a vállalkozók körében kevesebb a szignifikáns korreláció a kockázatvállalási hajlandóság valamint az észlelt kockázatosság és az érzelmek között,

- az érzelmi heurisztika hatása a vállalkozói területen nem mutatható ki vállalkozók körében, míg hallgatók esetében igen,

- az értékelhetőség mint érzelmi közvetítő folyamat mind a két csoportban jelentkezett.

Összességében kijelenthető, hogy hipotéziseimet teljesen vagy részben igazolják az eredmények.

EGYÉB EREDMÉNYEK

Férfiak és nők kockázathoz való viszonyulása

Eredményeim megerősítik azt a nemzetközi szakirodalomban kifejtett álláspontot, hogy a férfiak gyakrabban és több kockázatot vállalnak, mint a nők. Ezt az általános kijelentést azonban árnyalni is tudtam:

- a fenti jelenség nem minden kockázattípus esetében mondható el feltétlenül: vizsgálatomban a szociális és befektetés területen nem találtam különbséget nők és férfiak kockázathoz való viszonyulásában;

- a nők gyakrabban és erősebb érzelmeket kapcsolnak a kockázatos tevékenységekhez, mint a férfiak;

- mindemellett jelen kutatásban az értékelhetőség (érzelmi közvetítő folyamat) hatását nők körében nem tudtam kimutatni, férfiak körében pedig igen;

- férfiak körében a személyiség és a kockázathoz való viszonyulás erősebb kapcsolatát találtam, mint nők körében.

Területspecifikusság hallgatók és vállalkozók körében

Az eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy vállalkozók esetében a terület kevésbé határozza meg a kockázathoz való viszonyulást, mint hallgatók körében: a kapcsolódó változók kisebb szóródást mutatnak a vállalkozói csoportban.

Vállalkozói orientáció hatása

A személyiségmutatók fent ismertetett eredményei alapján leszűrhető, hogy érdemes a hallgatói mintát további két csoportra osztani: a magas és alacsony VO-val rendelkezők csoportjára, majd az így keletkezett minták mentén elemezni a kockázathoz való viszonyulást.

Így kiderül, hogy a magas VO-val rendelkező hallgatók személyisége és kockázathoz való viszonyulása, területektől függetlenül, erősebb kapcsolatban áll egymással, mint az alacsony VO-val rendelkező hallgatók esetében.

A vállalkozói kockázatokhoz való viszonyulást tekintve pedig elmondható, hogy a vállalkozók elfogadják azt, az alacsony VO-val rendelkező hallgatók elutasítják, míg a magas VO-val rendelkező hallgatóknak ambivalens a viszonyulása (miközben ők várják a

vállalkozói kockázatoktól a legtöbb hasznot, jóval nagyobb kockázatot is látnak ezekben, mint a vállalkozók; emellett egyszerre számolnak be félelemről és örömről).

6. Megbeszélés

KÖVETKEZTETÉSEK

A kockázatokhoz való viszonyulás alábbi összetevőit sikerült megragadnom:

- kockázatvállalási hajlandóság (részvételi szándék),
- kockázatészlelés (kockázatosság és várt haszon észlelése – kognitív tényezők),
- érzelmek.

Az összetevők kölcsönviszonyairól a következők mondhatók el.

A kockázathoz való viszonyulást területspecifikusan érdemes kezelni, megerősítve azon kutatók álláspontját, akik azt írják, hogy ugyanazon személy kockázatvállalási hajlandósága a helyzettől függően változhat (Renn, 1998, Weber, 2002, Nicholson, 2002), szemben azokkal, akik a kockázatvállalási hajlandóságról általános, kontextustól független preferenciaként vélekednek (Sitkin, Pablo, 1992).

Eközben az eredmények felhívják a figyelmet arra, amit a szakirodalomban is többen hangsúlyoznak (Weber, Hsee, 1998, Weber, 2002, Hanoch, 2006, Weber, 2006): nagyon fontos különbséget tennünk az *észlelt kockázat* iránti viszonyulás és a kockázatészlelést figyelmen kívül hagyó kockázatvállalási hajlandóság, valamint a *szándékos* kockázatkeresés/-vállalás és a kockázatos viselkedés között. Jelen vizsgálat eredményei ugyanis azt támasztják alá, hogy amíg a kockázatvállalási hajlandóság és a kockázatos viselkedés helyzettől, területtől függő nagy szóródása jellemző, addig az *észlelt kockázat* iránti viszonyulás és a *szándékos* kockázatkeresés esetében az emberek helyzettől, területtől függetlenül egyöntetűen és hasonlóan viselkednek (elutasítják és elkerülik az észlelt kockázatokat).

Az észlelt kockázatosság és a várt haszon közötti fordítottan arányos összefüggés rávilágít az érzelmi heurisztika szerepe mellett arra is, hogy az *észlelt kockázat* nem feltétlenül vezet a kockázat elkerüléséhez: ha valaki – egyfajta költség-haszon elemzéshez hasonlóan – úgy ítéli meg, hogy a haszon kellő mértékben nagy (a „kellő mérték” természetesen erősen szubjektív), akkor az *észlelt kockázat ellenére* is, vállalhatja azt.

A kockázatokhoz való viszonyulást és ezáltal a kockázatvállaló viselkedést természetesen egyéni, személyiségbeli tényezők is meghatározzák. Jelen vizsgálatban több személyiségvonás kapcsolatát is ki tudtam mutatni a kockázatvállalási hajlandósággal és a kockázatészleléssel is.

A vállalkozók és hallgatók kockázatokhoz való viszonyának összevetéséből származó eredményekkel második kutatási célokat sikerült megközelíteni.

Megerősítést nyert, hogy a Vállalkozói Orientáció teszttel fel lehet és fel is érdemes mérni a vállalkozói hajlamot, kiszűrve azokat, akikben megvan a kellő attitűd és motiváció.

Jelen kutatásban a vállalkozók nem bizonyultak általánosan, kockázattípustól függetlenül sem kockázatvállalóbbnak, sem kockázatkerülőbbnek, mint a hallgatók. Bizonyos területeken a hallgatók, más területeken a vállalkozók fogadták el jobban a kockázatokat.

Általában igaznak tűnik viszont, hogy a vállalkozók körében a kockázatokhoz való viszony kapcsolata a személyiségi tényezőkkel erősebb, az érzelmekkel ugyanakkor gyengébb, mint a hallgatók körében. Ezen jelenség okának pontos feltárásához a vállalkozói minta növelése és pontosabban illesztett kontroll csoport lenne szükséges. Jelen vizsgálat eredményei azonban megengednek néhány magyarázati lehetőséget: mivel a magas vállalkozói orientációval rendelkező hallgatók és a férfiak esetében is az eredmények a kockázathoz való viszonyulás meghatározói közül a személyi tényezők elsőbbségét mutatják, néhány olyan személyiségvonás állhat a háttérben, amelyek a vállalkozói hajlam erősítése mellett egyben a területek közötti konzekvensebb, érzelmektől kevésbé befolyásolt kockázatokhoz való viszonyulást is eredményeznek.

A vállalkozói területet illetően a vállalkozóknak nem csak a hallgatókhoz, hanem a többi területhez képest is elfogadóbb és érzelmektől kevésbé befolyásolt viszonyulását sikerült kimutatni. A vállalkozók, sikerességük egyik alapját képező adaptív kockázatkezelésének tehát valószínűleg az adott területen szerzett tapasztalatnak és rutinnak köszönhető magas kontroll érzet, valamint az adott környezeti és érzelmi hatásoktól mentes, reális észlelés lehet az alapja.

TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK

Egy ország gazdaságában jelen lévő vállalkozók nem tekinthetők homogén mintának. Jelen vizsgálat vállalkozói a magyar vállalkozóknak is csak egy szűk rétegét alkotják, ezért érdemes lenne más, egyéb jellemzőkkel bíró vállalkozókra is kiterjeszteni a kutatást a jövőben. Érdekes kérdések lehetnének, hogy vajon milyen viszonyban állnak a kockázatokkal:

- nagyobb szervezetek, vagy
- termelő vállalatok ügyvezető tulajdonosai,
- alacsonyabb végzettségű vállalkozók,
- kezdő vagy már akár évtizedek óta cége(ke)t működtető vállalkozók.

Kérdés és további vizsgálatok tárgya lehet, hogy a személyiség mely összetevői állnak még összefüggésben a kockázatokhoz való hozzáállással. Különösen érdemes lenne választ találni arra a kérdésre, hogy melyek azok a háttértényezők, személyiségdimenziók, amelyek a vállalkozói hajlamra és az egyén kockázatokhoz való viszonyulására együttesen vannak hatással.

GYAKORLATI KÖVETKEZMÉNYEK

Az ÁVF hallgatóinak és kisvállalkozók egy csoportjának kockázathoz való viszonyulásának feltárásával lehetőség adódik a hallgatók olyan kiválasztására és fejlesztésére, amivel remélhetjük, hogy a jövőben hatékonyabban küzdenek meg a vállalkozói kockázatokkal.

Első lépésben a Vállalkozói Orientáció teszt segítségével kiszűrhetjük azokat a hallgatókat, akikben magas a vállalkozói tevékenységek iránti attitűd és hajlam. Erre az eredmények alapján amiatt is szükség van, mert a magas és alacsony VO-val rendelkező hallgatók kockázatokhoz való viszonyulása eltérő:

- az alacsony vállalkozói orientációval rendelkező hallgatók úgy vélik, **a vállalkozás túl kockázatos és nem éri meg;**
- a magas vállalkozói orientációjú hallgatók úgy vélik, **a vállalkozás kockázatos, de megéri.**

Ezt még érdemes kiegészíteni azzal, hogy a vállalkozók úgy vélik: **a vállalkozás nem (enyhén) kockázatos és megéri.**

A vállalkozói hajlammal rendelkezők számára intézményi oktatói keretek között, végzetes következményektől védett gyakorlati szituációkban (pl. üzleti, befektetési, vállalkozás-menedzsment döntések szimulálása) való részvételt javasolok, ahol nem is annyira a siker elérése vagy a kudarc elkerülése a lényeg (hiszen mindkettő kiváló lehetőség a tanulásra), hanem a konstruktív visszajelzés és tudatosítás. Kellő tapasztalat birtokában a hallgatók kontroll érzete nő az ilyen helyzetekben és motivációjuk a kockázatok reális észlelésével fog együtt járni.

ÖSSZEFOGLALÁS

A vállalkozói kockázatokhoz mint önálló kockázattípushoz való viszonyulás a személyiségen, az észlelésen, az érzelmeken és a tapasztalaton keresztül ragadható meg; a megfelelő viszonyulás pedig adaptív kockázatkezeléshez vezet. Mindez megteremti a lehetőségét annak, hogy felsőoktatási intézményi kereteken belül a hallgatók szűrésével és

fejlesztésével több, a kockázatokhoz megfelelő viszonyban lévő és ezáltal sikeresebb, a gazdaság és társadalom fejlődését biztosító, értékteremtő vállalkozóra számíthatunk a jövőben.

A tézisekben hivatkozott irodalom

Brockhaus, R. H. (1980): Risk taking propensity of entrepreneurs. *Academy of Management Journal*, 23(3), 509–520.

Bryant, P., Dunford, R. (2008): The Influence of Regulatory Focus on Risky Decision-Making. *Applied Psychology: An International Review*, 57(2), 335–359.

Buhr, K., Dugas, M. J. (2002): The intolerance of uncertainty scale: psychometric properties of the English version. *Behaviour Research and Therapy*, 40, 931–945.

Conchar, M. P., Zinkhan, G. M., Peters, C., Olavarrieta, S. (2004): An Integrated Framework for the Conceptualization of Consumers' Perceived-Risk Processing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32, 418-436.

Faragó, K., Radnóti, I. (2010): Személyiségvonások befolyása a vállalkozói kockázatvállalásra. *Pszichológia*, 2, 111-141.

Florin, J., Karri, R., Rossiter, N. (2007): Fostering Entrepreneurial Drive in Business Education: An Attitudinal Approach. *Journal of Management Education*, 31(1), 17-42.

Frese, M. (1995): Entrepreneurship in East Europe: A General Model and Empirical Findings. In: Cooper, C. L., Rousseau, D. M. (1995): *Trends in Organizational Behaviour*. John Wiley & Sons Ltd.

Gosh, D., Ray, M. R. (1997): Risk, Ambiguity, and Decision Choice: Some Additional Evidence. *Decision Sciences*, 28(1), 81-91.

Grable, J. E., Roszkowski, M. J. (2008): The influence of mood on the willingness of take financial risk. *Journal of Risk Research*, 11(7), 905-923.

Hanoch, Y., Johnson, J. G., Wilke, A. (2006): Domain Specificity in Experimental Measures and Participant Recruitment. An Application to Risk-Taking Behavior. *Psychological Science*, 17(4), 300-304.

Hisrich, R. D., Langan-Fox, J., Grant, Sh. (2007): Entrepreneurship Research and Practice. A Call to Action for Psychology. *American Psychologist*, 62(6), 575-589.

Johnson, E. J., Tversky, A. (1983): Affect, Generalization, and the Perception of Risk. *Journal of Personality and Social Psychology*. 45(1), 20-31.

Lockwood, P., Jordan, Ch. H., Kunda, Z. (2002): Motivation by Positive or Negative Role Models: Regulatory Focus Determines Who Will Best Inspire Us. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(4), 854–864.

March, J. G., Shapira, Z. (1987): Managerial Perspectives on Risk and Risk Taking. *Management Science*, 33(11), 1404-1418.

Miner, J. B., Raju, N. S. (2004): Risk propensity differences between managers and entrepreneurs and between low- and high-growth entrepreneurs: A reply in a more conservative vein. *Journal of Applied Psychology*, 89(1), 3–12.

O'Malia, T. J., Whistler, M. H. (2003): *Pre-Release for The Entrepreneurial Journey*. Thomson, South-Western

Nicholson, N., Fenton-O'Creevy, M., Willman, P., Soane, E. (2002): *Risk Propensity and Personality*. London Business School, London

Renn, O. (1998): Three decades of risk research: accomplishments and new challenges. *Journal of Risk Research*, 1(1), 49–71.

Shiv, B., Loewenstein, G., Bechara, A., Damasio, H., Damasio, A. R. (2005): Investment Behavior and the Negative Side of Emotion. *Psychological Science*, 16(6), 435-439.

Sitkin, S. B., Pablo, A. L. (1992): Reconceptualizing the Determinants of Risk Behavior. *The Academy of Management Review*, 17(1), 9-38.

Slovic, P., Finucane, M. L., Peters, E., MacGregor, D. G. (2002): The affect heuristic. In T. Gilovich, D. Griffin, & D. Kahneman (Eds.): *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgment*, New York: Cambridge University Press. 397-420.

Soane, E., Chmiel, N. (2005): Are risk preferences consistent? The influence of decision domain and personality. *Personality and Individual Differences*, 38, 1781–1791.

Stewart, W. H., Roth, P. (2001): Risk propensity differences between entrepreneurs and managers: A meta-analytic review. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 145–153.

Teoh, H. Y., Foo, S. L. (1997): Moderating effects of tolerance for ambiguity and risktaking propensity on the role conflict-perceived performance relationship: Evidence from singaporean entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 12(1), 67-81.

Weber, E. U., Blais, A-R. (2006): A Domain-Specific Risk-Taking (DOSPERT) scale for adult populations. *Judgment and Decision Making*, 1(1), 33–47.

Weber, E. U., Blais, A-R., Betz, N. E. (2002): A Domain-specific Risk-attitude Scale: Measuring Risk Perceptions and Risk Behaviors. *Journal of Behavioral Decision Making*, 15, 263-290.

Weber, E. U., Hsee, Ch. (1998): Cross-cultural Differences in Risk Perception, but Cross-cultural Similarities in Attitudes Towards Percieved Risk. *Management Science*, 44(9), 1205-1217.

Xu, H., Ruef, M. (2004): The myth of the risk-tolerant entrepreneur. *Strategic Organization*, 200(2), 331-355.

A disszertáció témájához kapcsolódó saját publikációk

Radnóti, I. (2013). Vállalkozói orientáció jelentősége egy bizonytalan és kétértelmű helyzetben. Előadás. Magyar Tudomány Napja Konferencia, Budapest, Általános Vállalkozási Főiskola, 2013.

Radnóti, I. (2012). Vállalkozói orientáció és kockázatvállalási szándék. Előadás. Magyar Tudomány Napja Konferencia, Budapest, Általános Vállalkozási Főiskola, 2012.

Radnóti, I. (2011). Az érzelem szerepe a kockázathoz való viszonyulásban. Előadás. Magyar Tudomány Napja Konferencia, Budapest, Általános Vállalkozási Főiskola, 2011.

Radnóti, I. (2010). A kockázatvállalási szándék mérése. *ÁVF Tudományos Közlemények*, 24, 31-55.

Radnóti, I. (2010). Újabb eredmények a DOSPERT alkalmazásával. Előadás. Magyar Tudomány Napja Konferencia, Budapest, Általános Vállalkozási Főiskola, 2010.

Radnóti, I., Szakács, F. (2010). Jövőkép és kockázatvállalási szándék ÁVF-es hallgatók körében. Előadás. Magyar Tudomány Napja Konferencia, Budapest, Általános Vállalkozási Főiskola, 2010.

Faragó, K., Radnóti, I. (2010). Személyiségvonások befolyása a vállalkozói kockázatvállalásra. *Pszichológia*, 2, 111-141.

Radnóti, I. (2008). A vállalkozói kockázatkezelés sajátosságai. Összevetés egy korábbi vizsgálattal. Előadás. Magyar Tudomány Napja Konferencia, Budapest, Általános Vállalkozási Főiskola, 2008.

Radnóti, I. (2008). Vállalkozók és nem vállalkozók kockázatvállalása. Előadás. A Magyar Pszichológiai Társaság XVIII. Országos Tudományos Nagygyűlése, Nyíregyháza, 2008. május 22-24.

Radnóti, I. (2008). Vállalkozók és nem vállalkozók kockázatvállalása. A DOSPERT kérdőív hazai adaptációjának első lépései. *ÁVF Tudományos Közlemények*. 19, 103-114.

Szakács, F., Radnóti, I., Bánfalvi, M., Skultéty, V., Karcsics, É. (2008). Vállalkozói siker és kockázat iránti attitűd. *ÁVF Tudományos Közlemények*. 19, 87-102.

Radnóti, I., Faragó, K. (2005). A kockázatpercepció és a kockázatvállalás vizsgálata egy fegyveres testületnél. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 60(1), 29-50.